

SZEMÉLYISÉGSZABÁLYOZÁSI MODELLEK A PÁLYAIDENTIFIKÁCIÓ FOLYAMATÁBAN

A társadalmi élet változásai szükségszerűen megváltoztatják a munkaadottságokat, a munka jellegzetességeit és hatótényezőit, és sok esetben új munkaterületeket hoznak létre.

A változások új lehetőségeket teremtenek az ember és a munka számára egyaránt, valamint új szükségleteket és követelményeket is támasztanak a munkát végző emberrel szemben. Ezért lényegesnek tekintjük a személyiség tulajdonságainak és a munka jellegzetességeinek minél adekvátabb kölcsönhatását.

Az ember-pálya sajátosságainak megfelelése nem állandó, statikus állapot. A pályafejlődés során is tekintetbe kell venni az ember és környezete közötti kölcsönhatást és annak dinamizmusát, mint a fejlődés mozgatóját és úgy is, mint a pályával való azonosulás hordozóját és befolyásolóját.

Abból indulunk ki, hogy a személyiség egyéni szocializációja során a társadalom hierarchikus rendszerében többféle pozíciót foglal el, és a társadalom egyúttal megadja a különféle státuszainak kereteit is. Az adott státuszt betöltő emberrel szemben a társadalom meghatározott követelményeket támaszt. A különböző foglalkozási szerepek interiorizációja egyénileg történik, de a szakmai szereppel kapcsolatos társadalmi elvárások nem függenek az egyéni tulajdonságoktól. Ugyanakkor a követelmények elsajátítása, viselkedéscsbeli megvalósítása már erősen az adott egyén személyiség-tulajdonságainak függvénye.

Pályalélektani értelemben így a pályaadaptáció azt jelenti, hogy a személyiség mintegy alkalmazkodik az új helyzetekhez, szokásokhoz, normákhoz, és igyekszik cselekedeteiben ezeknek érvényt szerezni és megjeleníteni, illetve teljesíteni.

Minőségileg fejlettebb dimenzió az **identifikált munkamagatartás**, amely az elsajátított és interiorizált tartalmak eredményeként jön létre a környezet-munka-személyiség kölcsönhatásában.

Pályalélektani értelemben tehát a pályaidentifikációnak a hordozója a személyiségtényezők azon együttese, amelynek megléte, a pályakövetelményeknek megfelelő szintű fejlettsége és komplex rendszerként való funkcionálása alapul szolgál a társadalom által elvárt minőségű munkavégzésnek.

A személyiségszabályozás megközelítését segíti az a megállapítás, miszerint az ember és a környezet a kölcsönhatás két rendszere (Tomasewszki, 1981), amelyben a kapcsolat a regulációs elv alapján realizálódik (Rókusfalvy, 1980) és az emberi aktivitás minden területe és aspektusa meghatározott szabályozó funkciót alakít ki (Hacker, 1973).

Az egyén-környezet-tevékenység kölcsönhatása szociális kompetencia alakítója is egyúttal. A szociális kompetencia integrális része viszont a szakmai kompetencia, amelynek megalapozása és kialakítása döntő mértékben a szakmai képzés feladata.

A szociális kompetencia fogalmán a személyiség szabályozás fejlettségének olyan fokát értjük, amelynek birtokában képes az egyén különböző szerepeiben a saját viselkedését, tevékenységét a társadalom által megszokott normáknak megfelelően irányítani, és a társadalom életében, a másokkal való kapcsolatokban e normáknak megfelelően részt venni.

A személyiség szabályozórendszere funkcionálisan differenciált, azaz a többféle szabályozási feladatot megoldó funkciókból tevődik össze a tényleges értékű szabályozás és a különböző pszichológiai jelenségeknek (pl. képességek, jellemvonások) eltérő a szabályozó funkciója (Rókusfalvy, 1982).

A pályaidentifikáció aspektusából tehát a személyiség szabályozás olyan komplex rendszer, amelyben a pályaidentifikáció hatótényezői az önszabályozási és tevékenység-szabályozási funkcióban integrálódva fejtik ki a hatásukat (Schröder, 1984; Secord-Backman, 1972).

Felfogásunk szerint a személyiség szabályozás alapján a pályaidentifikáció három-dimenziós rendszerben helyezkedik el, és sajátos módon szerveződik (1.sz. ábra).

A pályafejlődés szakképzési időszakában az adott szakmai tevékenység szabályozási funkciójának fokozatos kialakulása lehetővé teszi részben a környezeti feltételek ellenőrzését és kezelését, részben pedig koordináló szerepet is betölt. Ennek segítségével az egyén differenciálja a környezet meghatározott elemeit, értékeli azokat, és így lényegében lehetősége nyílik az adott helyzetnek megfelelő reális és optimális megoldás kiválasztására.

A tevékenység-szabályozási funkció e vonatkozásban tehát magában foglalja már azokat a munkamagatartási módokat is, amelyekkel a személy változó mértékű befolyást képes gyakorolni a különböző helyzetekben. Nagy jelentőségűek az e tárgykörbe tartozó ismeretek, amelyek segítségével a foglalkozás gyakorlása során megmutatkozik a "van" és a "kell" helyzetek közötti különbség. Így a tevékenység szabályozási funkcióval kapcsolatban jelentőssé válnak azok a sajátosságok (kognitív, érzelmi, operatív), amelyek elvezetnek a környezet feletti kontroll kialakulásához az önszabályozási funkció egyik aspektusaként.

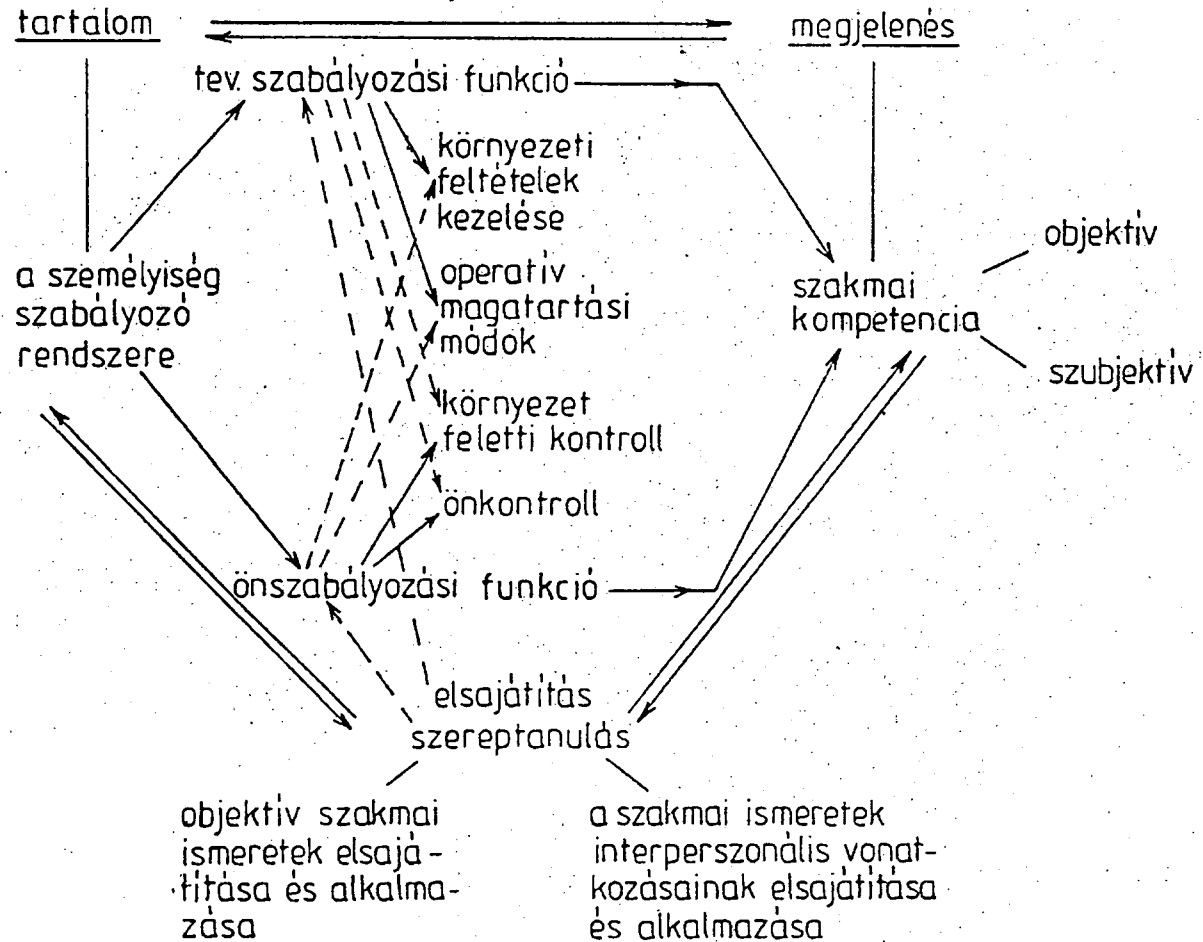
Szükséges továbbá, hogy a személy magatartása tudatosan irányíthatóvá és ellenőrizhetővé formálódjon, hogy ezzel csökkenthetővé váljon a hibás magatartási formák előfordulási gyakorisága.

Az önszabályozási funkció tehát e szempontból a személyiség megfelelő fejlettségét kívánja meg, és ennek alapján a tudatos és hatékony önkontroll gyakorlását segíti elő.

A személyiség szabályozás sajátosságait és változásait longitudinális vizsgálat formájában követtük nyomon az ún. szociális pályakörök tanulóinak felmérése alapján.

A szociális pályakörök fogalma alatt olyan tevékenységeket értünk, amelynek középpontjában az emberekkel való aktív foglalkozás áll, és a munkavégzés sikerét nagyrészt az interakciók minősége határozza meg.

1. sz. ábra: A pályaidentifikáció dimenziói

A kutatásokat 1984/85-ös tanévben kezdtük, amelyben egészségügyi szakiskolai és -szakközépiskolai tanulókat (N=138), kereskedelmi szakmunkásképző és -szakközépiskola diákjait (N=98), valamint a vendéglátóipari szakmunkásképző és -szakközépiskola növendékeit vontuk be (N=102); összesen 338 főt.

A szociális pályakörök tanulóinak identifikációs folyamatvizsgálatát célszerűnek tartottuk a fiatalokat érő hatások és a velük szemben támasztott követelmények oldaláról szemügyre venni (2.sz. ábra).

A dinamikus adaptáció feltétele a személyiség önszabályozási diszpozícióinak megfelelő mértéke. Így elvárható a - pszichovegetatív és érzelmi kiegyensúlyozottság; - a szociabilitás és az empátia megnyilvánulása; - a mentális működés szabályozottsága és - az információfeldolgozás színvonalának kívánt mértéke.

A professzionális tevékenység magas szintű ellátása megköveteli a személy részéről - a szakterülethez való kedvező viszonyulást; - a szakmai ismeretek birtoklását; - a munkamotiváció és -érték pályakövetelményeknek megfelelő fejlettségi szintjét.

A szereppartnerekkel szembeni megfelelő bánásmód felől közelítve szükséges - a felelősségteljes kapcsolatteremtő és -tartó magatartás; - a belső feszültség jó szabályozása a társas viselkedés során; - a frusztrációs helyzetek megoldásában a tolerancia érvényesülése.

Az egyes követelmény-területek természetesen szorosan összefüggenek. A mögöttük meghúzódó személyiségtartalmak végső soron a pályaidentifikációt befolyásoló hatótényezőket foglalják össze.

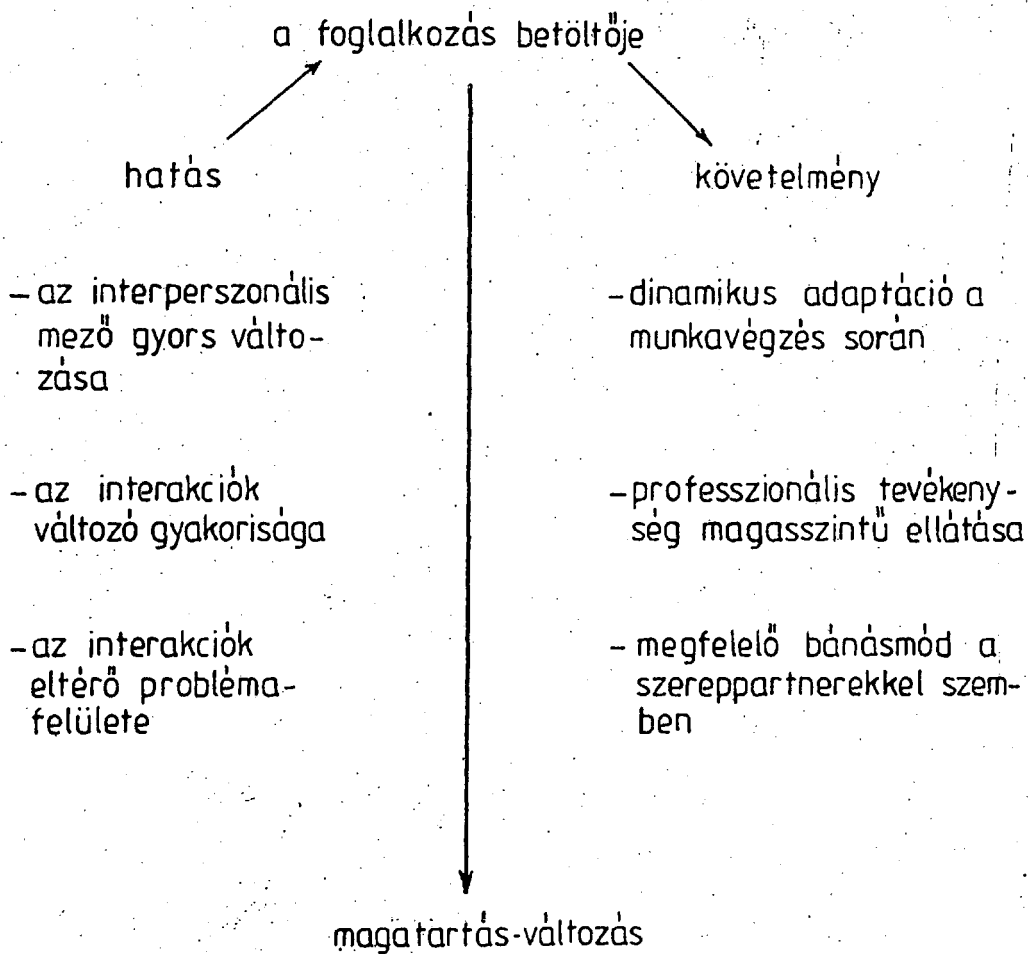
A kutatási módszeregyüttes összeállításakor e tényezőrendszer megragadására törekedtünk a változók szelektív felhasználása segítségével.

Módszerek:

1. Adatlap: anticipált önmegvalósulás lehetősége pályaviszonyulás
2. Csirszka-féle motivációs kérdőív
3. Doll-féle szociális érettség kérdőív
4. Empátia kérdőív
5. Super-féle munka-érték kérdőív
6. Brengelmann-féle szorongás skála
7. Keller-féle NST
8. OTIS-féle feladattereszt
9. Lüscher-féle színteszt
10. Rosenzweig-féle PFT
11. Zulliger-féle "Z" teszt
12. Kérdő-féle szám

Kutatási hipotézisünk szerint a pályaidentifikációt leginkább a szakmai szerepelsajátítás határozza meg. A szerepelsajátítás tartalmi összetevőinek változásában nagy jelentőséget tulajdonítottunk főleg az önkipróbálás lehetőségének, a szereppartnerek közötti együttműködés minőségének és az élmények meghatározó jelentőségének.

2. sz. ábra: A foglalkozási tevékenység pszichológiai problémái

Az empirikus adatok gépi feldolgozása alapján a pályával való azonosulás hatótényezőinek integrálódása pályakörönként karakterisztikus eltéréseket jelez. Ezek alkalmasak egyúttal az egyes pályafejlődési modellek megfogalmazására is, ahol fontos szempont a pálya élménytartalmának intenzitása, valamint a szakmai interakciók kiszámíthatósága és a konfliktusfeloldási mód ismeretének biztonsága.

E szempontokat figyelembe véve a következő jól elkülöníthető integráló modelleket vázolhatjuk fel (3.sz. ábra)

1. A pálya intenzív (esetenként megterhelő) élménytartalma, az interakciók kimenetelének bizonytalansága és az interakciós helyzetekben a konfliktuselhárítási mód ismeretének biztonsága következtében a pályaidentifikáció hatótényezőinek strukturálásában központi helyet foglalnak el a "munkavégzés jellemzőinek összetevői". Így a pálya önálló gyakorlása szempontjából alapvetően meghatározó az önálló munkavégzésre irányuló törekvés és a csoportos munkavégzés iránti készenlét, amely kedvezően kapcsolódik a személyes (főként verbális) kontaktus kialakításához és a másokért való felelősség vállalásához.

E diszpozíciók mellett a pályairányulás és az anticipált önmegvalósítási lehetőség megítélése összekapcsolódott ugyan, azonban a személyszabályozás rendszerébe történő integrálódás e fázisban még döntően egyéb tényezők függvénye.

Hasonló bizonytalan összefüggést találunk a pszichovegetatív és érzelmi kiegyensúlyozottság, valamint az információfeldolgozás és a munkában való együttműködés vonatkozásában. Éppen ezért a szakmai képzés számára nagy felelősséget jelent a tanulók mentálhigiénés biztonságának megalapozása, amelynek eredményes megvalósítása csakis a szakmai képzés szerves részeként képzelhető el. (4.sz. ábra)

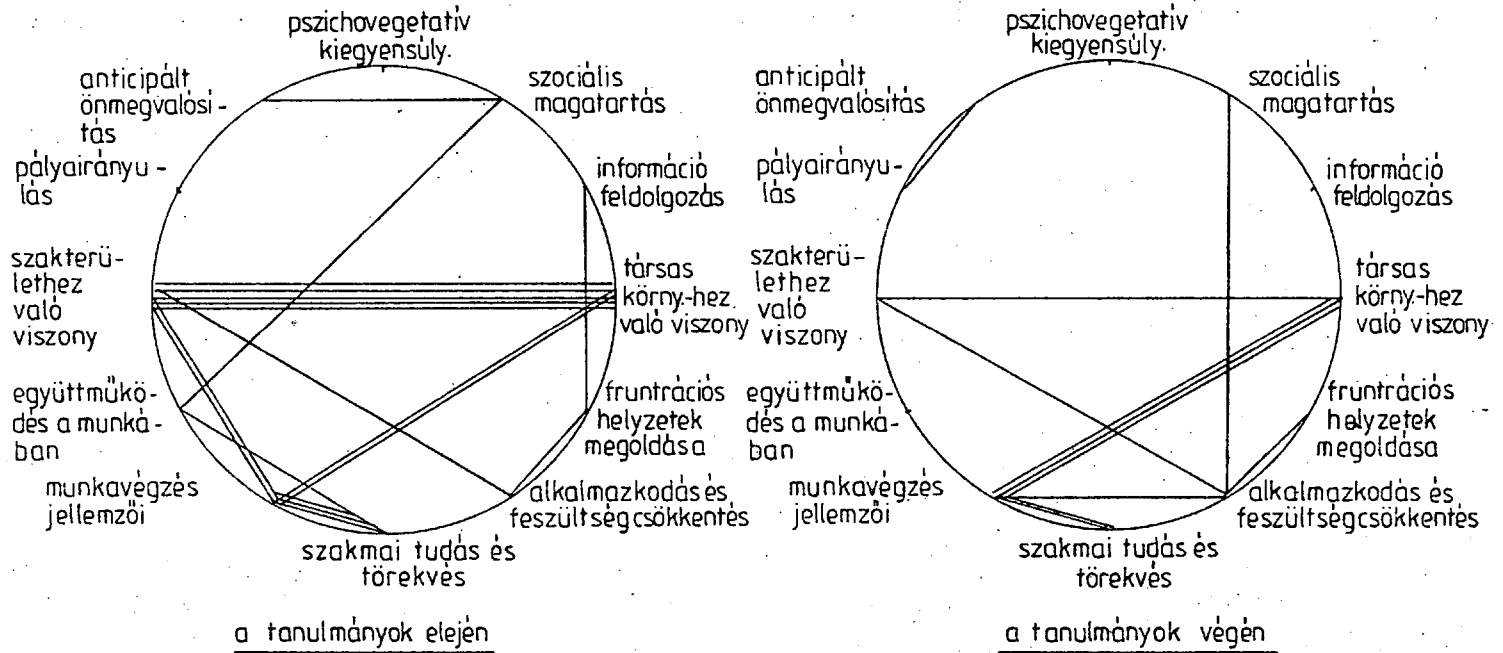
2.A pálya mérsékelt (esetenként hiányzó) élménytartalma, az interakciók kimenetelének kiszámíthatósága és az interakciós helyzetekből fakadó esetleges konfliktusfeloldási módok ismeretének biztonsága háttérben hasonlóan elszigetelt kapcsolatot találunk a pályairányulás és az önmegvalósítási lehetőség megítélése tekintetében. Ugyanakkor itt is jellemző a pszichovegetatív és érzelmi kiegyensúlyozottság relatív függetlensége, továbbá a mérsékelt érzelmi igénybevétel mellett jól strukturált tényezőrendszert tártunk fel, amely potenciálisan alkalmas a (kereskedői) pálya önálló gyakorlásának megkezdéséhez (5.sz. ábra).

3.A változó (olykor szélsőséges) élménytartalom, az interakciós helyzetek feszültségievezetési módjának és kimenetelének esetenkénti bizonytalansága háttérben felbomlik az anticipált önmegvalósítási lehetőség és a pályairányulás összekapcsolódása. Így a pályával való azonosulás hatótényezőinek kedvező integrálódása ellenére is kérdésessé válik a pálya gyakorlása olyan módon, hogy az a személyiségben a kétségbeesés érzetét is hordozná.

A pályaidentifikáció tartalmának fejlődésében rendkívül fontos jelentőségű a munka során tapasztalható biztonság és a tevékenységben feltáruuló élmények hatása, amelyek egyben meghatározzák a pályával való azonosulás minőségét.

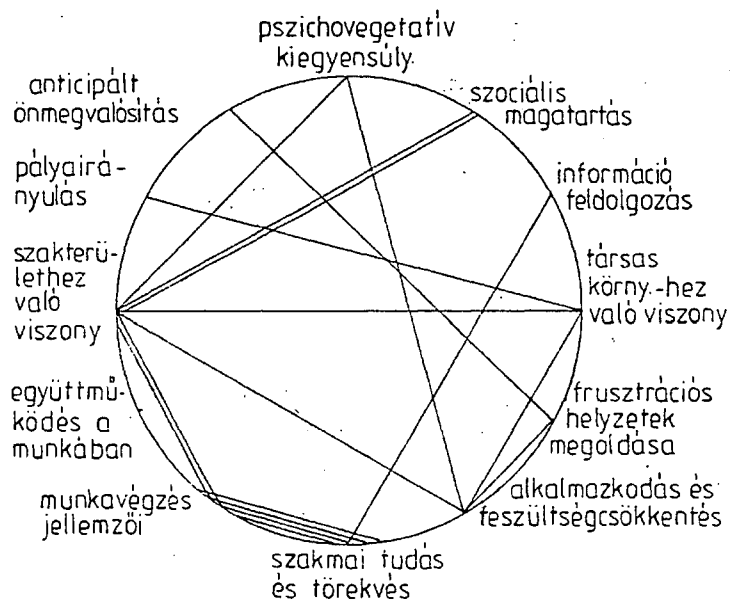
Az élmények erőssége és a biztonságérzet csökkenése hozzájárul a személyiségszabályozás változásához, amely a kutatás tapasztalatai szerint főként az önszabályozási funkció egyes területeinek bizonytalan kapcsolódásában nyilvánul meg.

3. sz. ábra: A személyiségszabályozás alakulása az egészségügyi tanulók körében

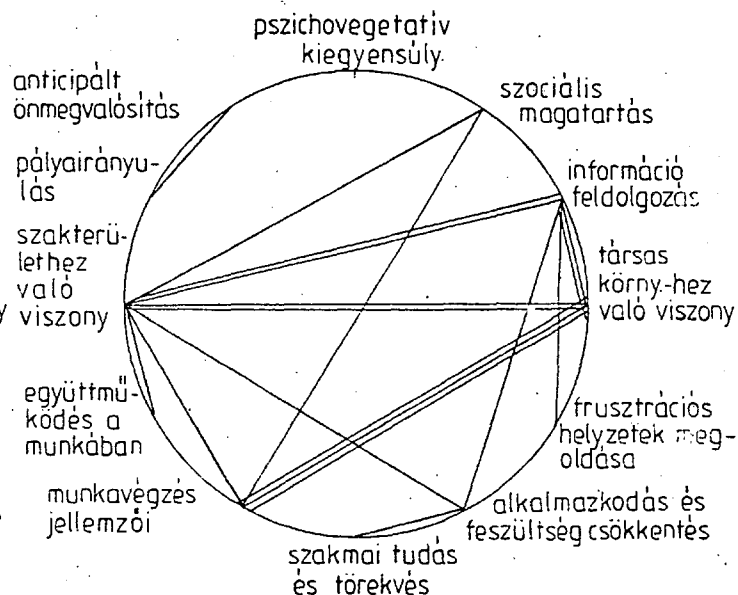

Az összeköttetések a szignifikáns kapcsolatokat jelzik

4. sz. ábra: A személyiségszabályozás változása a kereskedő tanulók körében

a tanulmányok elején

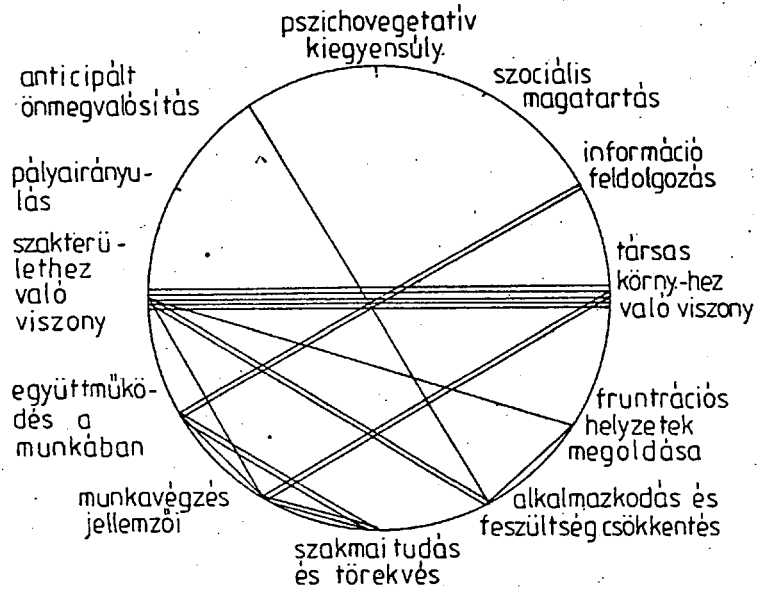

a tanulmányok végén

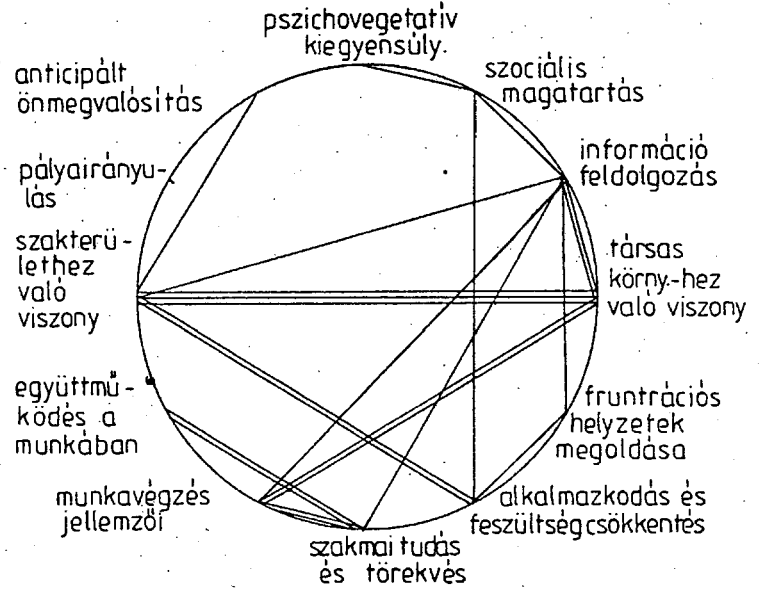
Az összeköttetések a szignifikáns kapcsolatokat jelzik

5. sz. ábra: A személyiség szabályozás belső koherenciája vendéglátóipari tanulók körében

a tanulmányok elején

a tanulmányok végén

Az összeköttetések a szignifikáns kapcsolatokat jelzik

Az összegzett tapasztalatok megerősítik azt a feltevésünket, hogy a szakképzés jelenlegi formájában elérhető a pályával való azonosulás prae-identifikációs szintje. A tanulók potenciálisan alkalmasak a fő munkafeladatok ellátására, amelynek során önállóságukat csak fokozatosan érik el.

A pályák gyakorlása szempontjából széles körben adott tehát a pályaidentifikáció kialakításának lehetősége, azonban a tapasztalatok alapján ez adekvátabb személyiség-fejlesztést igényelne.

IRODALOM:

- CSIRSZKA János: A személyiség munkatevékenységének pszichológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- DANCS István: A külső-belső kontroll-irányultság, az eredményesség és a szakmai attitűd összefüggései szakmunkástanulóknál. Pályaválasztás, 1984, 1.sz. 8-16.
- HACKER, W.: Allgemeine Arbeits- und Ingenieurpsychologie. VEB deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1973.
- HELEMBAI K.: Conduit sociale-interpersonelle des élèves de l'école professionnelle-sanitaire. 21e Congres International de Psychologia Applique Jerusalem, 1986. 190.
- MÉREI Ferenc: Az önismereti érzékenység a serdülőkor kezdetén. In: Az alakuló ember (Szerk.: Lux Alfréd). Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.
- RITOÓK Pálné: Személyiségfejlesztés és pályaválasztás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.
- RÓKUSFALVY Pál: Pályaválasztás előkészítése. Egységes jegyzet. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.
- SCHRÖDER, H - VORWERG, M.: Soziale Kompetenz als Zelgröße für Persönlichkeitsstruktur und Verhaltensmodifikation. In: Zur psychologischen Persönlichkeitsforschung 1. (Hrsg. Vorweg, M.) Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1978.
- SECORD, P.F. - BACKMAN, D.W.: Szociálpszichológia. Kossuth-Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- SZILÁGYI Klára - VÖLGYESY Pál: A pályaszocializációs folyamat néhány jellemzője a felsőoktatásban. Pályaválasztás, 1986. 2.sz. 9-16.
- TOMASZEWSKI, T. (Hrsg.): Zur Psychologie der Tätigkeit Dentscher Verbay der Wissenschaften, Berlin, 1981.
- VÁRINÉ SZILÁGYI Ibolya: Újabb fejlemények a társadalmi sztereotípiák kutatásában. Magyar Pszichológiai Szemle, 1984. 485-495.
- ZAKAR András: Pályaválasztási elméletek. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

MODELLE DER PERSÖNLICHKEITSREGELUNG IM VORGANG DER BERUFSIDENTIFIZIERUNG

Die vorliegende Studie der Verfasserin bietet ein Herangehen an die Gestaltung der Berufsidentifizierung im Zusammenhang mit der Entwicklung der Regelung der Persönlichkeit. Die Erfahrungen der empirischen Untersuchungen sprechen dafür, daß die Berufsidentifizierung der Schüler, die eine soziale Laufbahn einzuschlagen gedenken (Gesundheitswesen, Handels- und Gast- stättenwesen), vorwiegend durch den Prozeß der Aneignung der beruflichen Rolle bestimmt wird. Bei der Erarbeitung von Modellen für die Persönlichkeitsregelung werden daher die Intensität des Erlebnis- gehaltes der einzelnen Berufe, die Errechenbarkeit des Ausganges der Interaktions- situationen und die Sicherheit der Kenntnis der Abreagierung von Spannungen, die Bestimmung der charakteristischen Abweichungen ermöglichen, als ordnende Prinzipien angesehen.